

L'antic Mediterrani:

Laberint de pobles i sistemes de pensament

IRMA DIGÓN I TORT*

irmadigon@yahoo.es

Paraules clau: Transcendència vers resignació; immutabilitat vers bel ligerància; interconnexió vers masclisme.

Resum: Aquest article tracta les influències egípcies en la mitologia de l'Antiga Grècia adaptades per un sistema de pensament diferent. L'objectiu és entendre que, tot i compartir moltes similituds, la mitologia grega expressa una visió del món i l'existència pràcticament oposada a l'egípcia, en partir d'un context més bel ligerant i masclista on neix el bressol del pensament occidental: les nostres arrels.

Abstract: This article deals with the Egyptian influences in the ancient Greek Mythology through a different thought perspective. It is meant to understand that though their many similarities, Greek mythology has a vision of the world and the existence practically different from the Egyptian one; the latter from a more belligerent and male chauvinistic context which is the cradle of occidental thinking: our roots.

La Història Antiga sovint és tractada com un estudi basat en l'arqueologia, sent les restes materials les que defineixen aquesta etapa que, tot i que llunyana, està més a prop nostre del que molts poden pensar.

* Llicenciada en Història per la Universitat de Barcelona. Postgrau d'Història de les Religions per la UB.

Eines com les armes de bronze o de ferro són els elements més utilitzats en l'estudi d'aquesta etapa històrica on se situen les nostres arrels, però per comprendre els nostres orígens i el seu desenvolupament cal partir del sistema de pensament que impregna les primeres civilitzacions del Mediterrani Oriental i Proper Orient, sent imprescindible entendre-les a partir de l'espai on sorgeixen, que es caracteritza per un continu moviment de pobles, una corrent migratòria i comercial que marca tant el protagonisme de les diferents ciutats o imperis com la seva capacitat d'intercanvi d'influències amb altres indrets a mida que es van formant com a entitats nacionals.

Maria López Ferreiro en un article publicat per aquesta mateixa revista (LÓPEZ FERREIRO, 2007: 35-46) ens va delectar amb la seva proposta de cercar les nostres arrels en un marc més obert del que tradicionalment s'ha emprat per definir-nos com hereus de la cultura grecollatina, apostant per una visió més global en entendre que grecs i altres pobles, tant de base semítica com indoeuropea, s'expressen amb els mateixos elements a través de la mitologia. El que es proposa en aquest article és analitzar molt breument les diferències de pensament plasmades en els mites de banda i banda del Mediterrani Antic perquè, tot i les similituds existents, es perceben unes clares diferències entre ambdós bàndols, estant les nostres arrels en la zona més bel·ligerant i de base agressivament patriarcal. No es tracta de fer una comparació mitològica sinó entendre que, tot i que les mitologies del Mediterrani Oriental i Proper Orient en molts aspectes parteixen d'elements molts semblants (a vegades inclús més enllà d'aquestes fronteres), les mateixes similituds amaguen certes diferències prou importants com per assenyalar un sistema de pensament diferent. El tema és massa complex com per analitzar-lo amb deteniment en unes poques pàgines i caldria incidir més per extreure'n argumentacions més esplaiades que les aquí exposades, per tant em limitaré a exposar que aquestes diferències existeixen i que marquen la mentalitat dels pobles i de la seva història, posant com a exemples a contraposar l'Antic Egipte vers l'Antiga Grècia, entenent que aquesta última està influenciada per l'anterior tot i partir d'un pensament diferent i més proper a la d'altres pobles protohistòrics geogràficament ubicats al Proper Orient.

Aquesta contraposició de pensaments ens pot servir per entendre

el substrat que ens ha definit culturalment i que, fins a cert punt, encara està latent en el sistema de pensament heretat a través dels segles i dels mil·lennis, matisat evidentment pel transcurs de la història. Així doncs, partir de la mitologia no és fortuït perquè com assenyalà Paul Diel els mites tracten els temors psicològics d'un col·lectiu en relació a la seva existència a través de dos temes principals: la metafísica o orígens de la vida i el component ètic que determina quin ha de ser el comportament a seguir, expressats a través de les vivències de divinitats i semidivinitats o herois. Hi ha elements mítics que són compartits per gran part de la humanitat i al centrar-nos en el Mediterrani Oriental i el Proper Orient les similituds s'incrementen no només de forma general sinó en detalls molt més específics, però tot i així no sempre tenen el mateix significat.

Per començar, de la mítica lluita entre déus de la que Maria López Ferreiro en parlà a través dels mites grecs i babilònics principalment, també en podríem trobar el seu equivalent en els mites egipcis però en un context ben diferenciat. Els primers parteixen de la usurpació del tron en mans dels joves successors que mantindran el seu domini i poder —com el cas grec de Zeus al destronar el seu pare Cronos (que alhora havia destronat a Urà), el babilònic Marduk envers Tiamat, els hurrites Kumarbi i Anu, etc.— mentre que el cas egipci se'ns presenta de forma molt diferent: Osiris, el déu que aporta l'agricultura i la civilització a la vall del Nil, serà assassinat pel seu germà rival Set, però aquest no mantindrà el poder sinó que més tard, el fill d'Osiris, Horus, reclamarà venjança i acabarà recobrant el tron mentre que el seu pare regnarà en el més enllà. Aquest mite no només presenta una visió més respectuosa en relació amb la continuïtat divina, sinó que situa a cada divinitat en un lloc concret i amb una funció determinant i inamovible que garanteix el devenir. Set es presenta com l'oposat a Osiris al identificar-se amb el foc i la sequera que ataca les terres egípcies mentre que Osiris simbolitza les aigües de la inundació que fan possible l'agricultura, i d'això es desprenen connotacions cosmològiques bàsiques en la religiositat egípcia. El més destacat és que ambdós coexisteixen i que són igualment necessaris per a mantenir l'ordre establert inalterable.

Les conseqüències d'aquesta lluita entre déus egipcis no es pot

comparar amb les altres mitologies esmentades. Prenent a Zeus com exemple, aquest usurpa el poder del seu pare i aconsegueix mantenir-se al tron, no pel fet de tenir una naturalesa superior, sinó senzillament perquè aconsegueix desfer-se de la profecia que afirmava que, de la mateixa manera que el seu pare Cronos, ell també seria destronat. Aquest mite es desenvolupa de la següent manera: la Mare Terra havia profetitzat que un dels fills de Cronos el destronaria i per això el déu decidí menjar-se els fills que anava tenint amb la deessa Rea fins que aquesta amagà al tercer baró nascut i a canvi li entregà una pedra perquè se la mengés pensant que era el nadó. Això va provocar que Cronos vomités la pedra i els altres fills que s'havia menjat. Més tard, quan la Mare Terra profetitzà que Zeus seria destronat per un fill nascut de la titànida Metis, Zeus decidí menjar-se-la estant ella embarassada.

Així doncs, Zeus s'imposa contra les lleis de la Mare Terra i sobre les altres divinitats convertint-se en el Déu dels déus –de fet la seva etimologia ho corrobora, doncs el terme Zeus o Zeis en principi designava a tots els déus i deesses fins a convertir-se en el nom d'una divinitat concreta–. El déu del raig, símbol amb el que s'identifica la força de Zeus, assoleix el paper de gran patriarca i juntament amb la seva germana i muller, Hera, encarnen una parella que representa de forma constant la guerra dels sexes, on la dona té totes les de perdre. Així és la visió del panteó grec venerat en els temples de les polis gregues, que són el símbol del bressol de la democràcia i dels valors demòcrates de la ciutadania, tot i que no és cap secret que en les polis gregues les dones no eren considerades ciutadanes i ni tan sols el seu paper reproductor com a mares dels futurs ciutadans era reconegut entenent que el seu cos era una mera cubeta on creixia la llavor masculina. Aquest era el context social i mental existent durant el sorgiment dels que s'han considerat com els primers pensadors de la filosofia occidental.

En les narracions mítiques de les divinitats babilòniques, hitites, hurrites o fenícies també s'indica un tarannà bèl·lic, així com l'esforç en relegar la figura de les deesses i, de retruc, de les dones en les seves societats. Aquests mites també presenten moltes similituds amb la tradició judeocristiana on la postura patriarcal esdevé misògina i la bel·ligerància impregna inclús la divinitat, que es mostra més cruel que

no pas protectora.

Reprement el cas egípci, si bé és cert que també s'erigeixen en una societat patriarcal, el paper de la dona egípcia sosté certa rellevància. A nivell social i polític, mentre que les dones gregues no eren considerades ciutadanes, a l'Antic Egipte podien assolir, tot i que en molt poques ocasions es va dur a terme, el paper de reines o faraones que podien arribar a ser tan destacades com els homes (com és el cas del regnat de Hatxepsut, caracteritzat per l'expansió de les relacions comercials d'una forma pacífica durant l'Imperi Nou Egípci)¹.

En relació als mites egipcis, la importància del paper de la dona encara va més enllà. La gran deessa egípcia Isis també està present en la lluita de poder disputada entre Osiris i Set o Set i Horus, doncs no només es presenta com la germana i companya d'Osiris i mare d'Horus, sinó que aconsegueix ressuscitar a Osiris i que el seu fill Horus sobrevisqués malgrat les dificultats. La intervenció d'Isis en aquests mites comença quan Set assassina a Osiris i el tallà en diferents trossos que dispersà per tot Egipte, sent Isis qui els recuperà i els uní amb venes amb l'ajuda d'Anubis (convertint-lo en la primera mòmia egípcia) i aconseguí fer ressuscitar al déu amb els seus poders de gran maga en el moment que quedà embarassada d'Osiris tot i que l'únic tros del cos que no s'havia recuperat era el fal·lus. Més tard Set perseguí a Isis mentre estava embarassada atacant en diferents ocasions al nen Horus en veure'l com un rival que podia reclamar el tron del seu pare, però Isis, novament fent ús de la seva màgia, aconseguí protegir-lo.

Isis també és la responsable de deixar lliure a Set tot i les seves accions i aquest punt és molt important perquè Set no serà castigat de forma dràstica, quelcom incomprendible per a d'altres mentalitats que entendrien que el més just seria aniquilar-lo i desfer-se'n per sempre més; però la religiositat egípcia no funciona així: cada divinitat representa un paper, bo o dolent, que cal mantenir per garantir el devenir. En aquest sentit la divinitat més destacada és una altra deessa, Maat, que representa

¹ Hatxepsut regnà durant la dinastia XVIII en l'etapa coneguda com l'Imperi Nou, cronològicament situat en la segona meitat del segon mil·lenni a.C.

l'harmonia universal, la justícia, la veritat, l'estabilitat, etc., es tracta d'un concepte abstracte i transcendental bàsic en el pensament de l'Antic Egipte que no té equivalent en cap altra llengua coneguda. Maat és la responsable de mantenir l'ordre on el bé ha d'estar per sobre del mal i per això cal que existeixin tots dos. Novament ens trobem en contrarietat amb la mitologia grega on la justícia es personifica amb la deessa Temis que, al marge de les lleis, actua per voluntat pròpia, sent una divinitat voluble i capritxosa que regulava les relacions humanes².

La deessa egípcia Maat també és qui presideix el tribunal dels morts on l'ànima del difunt hauria d'estar lliure d'impureses per poder arribar al regne d'Osiris i evitar ser devorada pels monstres, i això s'explica de forma simbòlica afirmant que el seu cor hauria de ser tan lleuger com la ploma que s'identifica amb la divinitat³. Aquells que podien gaudir d'una nova vida al més enllà no eren els herois ni els guerrers sinó aquells que es podien definir com a purs, i la puresa no la determinava un ritual sinó que depenia de les ensenyances dels misteris. Deixant de banda aquest últim aspecte per la complexitat que implica, Maat es relaciona amb el més enllà de la mateixa manera que està present en els inicis de la Creació, i no és d'estranyar perquè tot va unit (la vida, la mort que es presenta com una nova vida, i l'ordre còsmic que ho encarna tot). Segons la cosmogonia heliopolitana⁴ és l'oceà primordial, les aigües personificades per la divinitat Nun, qui potencia la creació del món on apareix el primer déu, Ra, sent la seva filla Maat la creadora de l'ordre d'aquest món.

Aquestes aigües primordials estan presents en la gran majoria de les religions, es tracta d'un principi universal avalat per la ciència, doncs l'aigua és la font de la vida i els primers organismes resideixen en ella. No obstant, l'aigua també pot portar la destrucció i un exemple molt clar és

² Temis o Themis és la deessa que en un principi representava la justícia al marge de la raó fins que Zeus aconseguí imposar-s'hi (segons Mírcia Eliade això representa el triomf de la nova organització patriarcal).

³ La iconografia representa aquest moment transcendental amb una balança on es situa en un costat una ploma d'estructe (símbol que caracteritza a la deessa Maat) i a l'altre el cor del difunt.

⁴ Provenient de la ciutat anomenada pels grecs com Heliòpolis, situada al nord d'Egipte prop de la capital memfita, al baix Egipte.

el diluvi universal que no només és present a la Bíblia sinó que també el trobem en mites d'altres pobles com per exemple els grecs (amb el mite protagonitzat per Deucalió) i ja anteriorment pels babilònics (amb el mite protagonitzat per Utnapishtim)⁵, entre d'altres. La història és similar a la de Noé: Déu castiga als humans amb un gran diluvi però en l'últim moment s'escull un individu al que s'ajuda a salvar-se. En els mites egipcis trobem una història que hi presenta certs paral·lelismes però que segons les traduccions la versió pot canviar considerablement. Deixant de banda les connotacions lingüístiques, és determinant que en el mite egipci no existeix una persona o família escollida que protagonitzi un esdevenidor diferent a la dels altres, més aviat recorda el retorn de les aigües primordials. Aquest regrés també se celebra anualment amb l'arribada de les inundacions provocades per les crescudes de les aigües del riu Nil que signifiquen la fi de la sequera (en un indret envoltat de deserts) i l'aparició de la vegetació i l'agricultura, és a dir, el retorn de la vida. Tot gira al voltant de l'equilibri etern entre les diferents forces.

El paper dels déus grecs i babilònics, en canvi, no es basa ni en l'equilibri ni en la moral, sinó en les lluites entre déus, episodis casuais que defineixen l'evolució sense estar relacionats amb els orígens de la creació. En aquest sentit no es pretén reflexionar per extreure'n conclusions filosòfiques ni de caire espiritual, ben al contrari dels antics egipcis sotmesos a un pensament impregnat pels principis religiosos on tot està connectat, sent el microcosmos un reflex del macrocosmos. Això explica que la societat egípcia es mostri vinculada amb el cosmos de forma simbòlica: el rei o faraó simbolitza el déu Horus, la inundació anual del Nil simbolitza les aigües primordials de Nun, inclús els jeroglífics són símbols que representen conceptes (i més tard fonemes) partint d'un context sagrat de tal manera que es poden transmetre múltiples idees en un mateix paràgraf i que per entendre el seu significat real calia estar iniciat en uns coneixements tan intel·lectuals com místics.

Centrant-nos en la idea inicial de què les similituds entre els

⁵ Aquest personatge també era conegut com Ziusudra pels sumeris o Atrahasis pels acadis.

diferents pobles esmentats poden tenir un punt de connexió original (a part dels conceptes universals inherents en la raça humana i per tant compartits a nivell més general), el més encertat seria situar els orígens a l'Antic Egipte, doncs és la civilització més antiga que coneixem, més que els babilònics i molt més que els grecs, i per tant presentar-la com a font originadora d'altres religions no seria tampoc un disbarat, de fet és quelcom que molts autors afirmen i han afirmat des de fa segles. Sense incidir en com podria haver estat rebuda aquesta influència, que podria haver estat de forma directa o indirecta, el que sí podem assegurar és que l'Antic Egipte va enlluernar a molts altres pobles amb els seus coneixements i creences com ja assenyalaren els propis autors clàssics que sovint els definiren com a grans savis (com per exemple Herodot que els definí com erudits⁶ o Aristòtil que parlà de mestres predecessors⁷). No obstant hi havia una gran barrera entre grecs i egipcis, doncs no només els distanciaven kilòmetres de mar i segles de consolidació cultural sinó que també els separava un sistema de pensament diferent.

Això no implica necessàriament que els paral·lelismes exposats siguin deguts a una influència purament egípcia, doncs també són compartits per altres pobles. El que es pretén assenyalat és que tot allò que varen poder incorporar, directa o indirectament dels egipcis o d'alguna altra civilització anterior, ho varen fer en partir d'un sistema de pensament diferent, és a dir, fent una lectura pròpia adaptant els coneixements als seus valors.

No obstant, val a dir que existeixen indicis d'una influència egípcia rebuda de forma directa per part de pensadors grecs que està molt documentada, doncs són nombrosos els personatges que viatgen de Grècia a Egipte per aprendre coneixements de tota mena, des d'alguns dels considerats "els set savis grecs"⁸ (com per exemple el polític Soló

⁶ Herodot, *Els nou llibres de la història*, Llibre II, LXXVII.

⁷ Aristòtil, *Política*, Llibre IV, IX.

⁸ Els set savis són: Soló d'Atenes, Bies de Priene, Pítac de Mitilene, Cleobul de Lindos, Tales de Milet, Quiló d'Esparta i Periandre de Corint.

o el “científic” Tales de Milet⁹), a filòsofs tan destacats com Plató o Pitàgores, entre d’altres. Tot i així, és evident que la política, la societat, la cultura, la religió o la filosofia existent en la polis grega és ben diferent de la dels egipcis, malgrat que en les narracions mitològiques hi puguem trobar molts paral·lelismes també compartits per d’altres indrets com ja hem vist. L’Antic Egipte presenta un pensament simbòlic i integrador que com assenyalà Henry Frankfort està relacionat amb els sentiments i les emocions, mentre que en les polis gregues es percep certa resignació al acceptar l’arbitrarietat divina (acudint als oracles per saber quin seria el seu devenir imposat pels déus) en contrast al afany en trobar respostes més racionals que és la principal peculiaritat de l’Antiga Grècia.

Pel que fa al component bèl·lic, també és un element que es mostra de forma constant en les primeres civilitzacions del Mediterrani Oriental i Proper Orient (des dels atacs entre ciutats rivals a les batalles entre imperis), destacant el pensament que impregna les polis gregues perquè, com assenyalà Jean Pierre Vernant, és fruit d’una comunitat on l’elit militar transforma les batalles en combats d’arguments a l’àgora.

En comparació, a l’Antic Egipte la bel·ligerància no està tan present i les guerres no són tan usuals¹⁰, i val a dir que la seva ubicació geogràfica és determinant, perquè Egipte està delimitat per elements naturals situats en tots els punts cardinals (el mar Mediterrani al nord, els deserts de Líbia i del Sinaí al oest i est respectivament, i la primera cascada al sud, que dificultava la navegació pel riu Nil a partir de terres Núbies). No obstant, aquest argument tampoc és suficient com per explicar el tarannà egipci, tot i així és important i seria interessant incidir-hi de forma més esplaiada, però això implicaria escriure un altre article.

Per concloure, els elements comuns en les narracions mítiques

⁹ Tales de Milet fou un dels membres més destacats del que es coneix com l’escola de Milet i que tradicionalment s’ha considerat com el focus de la ciència al ser els primers que cercaren arguments creacionals al marge de la religió, no obstant cal matissar aquesta afirmació doncs encara els manca un treball empíric per definir-los com a científics pròpiament dit.

¹⁰ Tret de l’Imperi Nou, quan les relacions diplomàtiques s’alternen amb les batalles contra enemics dins i fora de les seves fronteres tot i que en menor grau que en comparació amb les altres civilitzacions esmentades.

de les civilitzacions esmentades s'entenen de diferent manera en la consciència de cada col·lectiu que, tot i compartir les mateixes inquietuds i expressar-les amb uns paral·lelismes locals molt similars, desprenen una visió escatològica del món i l'existència molt diferent. El sistema de pensament que radica en els mites egipcis parteix d'una religiositat escrupolosament connectada amb el medi que els envolta, tan terrestre com còsmic. Altrament, del sistema de pensament expressat en els mites grecs es desprèn una manca de transcendència, i els seus mites reflecteixen una societat bel·ligerant i fortament patriarcal que s'imposa sobre les femines de la mateixa manera que la voluntat divina s'imposa a les lleis existencials.

Les nostres arrels provenen d'una identitat oposada a les antigues lleis de la Mare Terra, distanciant-se tant de la natura com de la dona, i creant uns valors civilitzadors que es mouen en aquests paràmetres i que estipulen un model de ciutadania que menysprea i desconfia dels forans i dels propis cohabitants relegats de les funcions sobiranes.

Així doncs, la nostra història es remunta a antigues civilitzacions que van incidir en el desenvolupament tècnic, científic, polític, social o cultural de la mateixa manera que s'ha repetit amb el transcurs del temps, però sempre limitant les influències a transformacions concretes adaptades als valors imposats per un sistema de pensament que també es transforma però a un ritme desigual i sovint repropia a qüestionar-se elements massa arrelats que, paradoxalment, es van deslligar dels principis on s'originaren.

BIBLIOGRAFIA:

ARISTÒTIL, *Política*, Llibre IV.

CASTEL, E., 2001, *Gran diccionario de mitología egipcia*, Alderaban, Madrid.

DIEL, P., 1985, *El simbolismo en la mitología griega*, Labor, Barcelona.

ELIADE, M., 1978, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, Payot, París.

FRANKFORT, H., 1998, *La religión en el Antiguo Egipto*, Laertes, Barcelona.

FRANKFORT, H.; WILSON, J. A.; JACOBSEN, T.; IRWIN W. A., 1967, *The intellectual adventure of ancient man. An essay on speculative thought in the ancient near east*, The University of Chicago Press, London.

GRAVES, R., 1986, *Los Mitos Hebreos*, Alianza, Madrid.

GRAVES, R., 2001, *Los Mitos Griegos*, Ariel, Barcelona.

HERODOT, *Els nou llibres de la història*, Llibre II.

LÓPEZ FERREIRO, M., 2007, “Griegos en el laberinto: el caldero mediterráneo”, *Ex Novo, Revista d'Història i Humanitats*, núm. IV, Comitia Rei Novae, Barcelona, pp. 35-46.

VERNANT, J.P., 1992, *Los orígenes del pensamiento griego*, Paidós, Barcelona.